

יעקב ומדת הבטחון

"אין קוראים 'אבות' אלא לשלשה" (ברכות ט"ז:) והם אברהם, יצחק ויעקב. ובצדק נקראו אבות, כי הם הנחילו לעם ישראל את שלוש המידות של אמונה, יראת שמים, ובטחון בה'. אברהם אבינו "הקריא לשמו של הקב"ה בפה כל עובר ושב" (סוטה י"ב). הוא היה מחנך ומלמד, מסביר ומשפיע עד שידעו כולם שיש לעולם בורא ומנהיג, הרי אמונה. לעומתו יצחק היה גדול במידת ההכנעה העצמית, בתכונת ההתבטלות לפני הקב"ה, וזו יראת שמים. כמה יפה הסביר מהר"ל איזה לקח יש לנו מהקרבת הקרבנות. ע"י כך למדים אנו כי כל הדברים החומריים בעולם באו מן האפס וסופם לחזור לאפס (בספר "גבורות השם", פרק ס"ט). לומדים על יחס הנכון לכל עולם המוחשי שהוא חולף ועובר. ומי חש לימוד זה יותר טוב מיצחק שהיה מוכן להיות הוא עצמו קרבן לפני ה'!

אבל יעקב הנחיל לכולנו את מידת הבטחון בה'. והרי כל רצף תולדותיו של יעקב הם סיפורי תלאות וייסורין. כלום ידוע לנו על מי שסבל יותר ממנו? אביו דילג עליו והעדיף את עשיו. אחר כך הוא הצטרך לנוס לחוץ לארץ שלא יהרגנו עשיו, ובדרך לשם נשדד על ידי אליפז (מדרש ספר הישר). ובבואו לארם, נצרך לעבוד ארבע עשרה שנה עבור השגת אשתו רחל. ואחר כך עוגמת נפשו שהחליפו לו אשה אחרת מתחת לחופתו. ועבד ארבע עשרה שנה עבודת פרך, "הייתי ביום אכלנו חורב וקרח בלילה, ותדד שנתי מעיני".

וכאשר ביקש לאסוף קצת רכוש ממה להתפרנס ("מתי אעשה גם אנכי לביתי?"), עשק אותנו חותנו לבן "עשרת מונים". ובצאתו חזרה לארץ ישראל, נדרף על ידי לבן הבליעל הזומם להרוג אותו. ואם לא שהקב"ה התרה בלבן, מי יודע אם היה נשאר יעקב בחיים?

שוב בא עשיו נגדו בליווי ארבעה מאות בריונים, ואם לא שיעקב התחנף לפניו וכך פייס אותו, לא היה נשאר מיעקב שריד ופליט. ואחר כך האסון הנורא של דינה. ואחר כך הצער העצום של העלמת יוסף, שם הסיק יעקב כי נטרף על ידי חיה רעה. ובבוא הבצורת, ובניו באו מצרימה, נאלצו להשאיר שם את אחיהם שמעון לעירבון למשך שנה שלמה. והגיע התור לשלוח לדרך מסוכנת גם את בנימין, בנו אהובו של יעקב. ולבסוף נאלץ יעקב לעזוב את ארץ ישראל וסיים שבע עשרה שנותיו האחרונות בהיותו בגולה, בארץ טמאה. כלשון מדרש פרקי דרבי אליעזר (פרק ל"ט): "איך אעזוב את ארץ אבותי, ארץ ששכינתו של הקב"ה בתוכה, ואלך לי אל ארץ חם, שאין יראת שמים ביניהם". ברור מכל זה כי יעקב היה מורגל בצרות.

מה היתה תגובתו של יעקב? כיצד היה עליו להתייחס לכל צרה ובעיה? מצאנו כי התאמץ מאוד לאחוז במידת הבטחון בה'. בצאתו מבית הוריו ונשדד בדרך ובא בידיים ריקות, מסרו לנו חז"ל (מדרש בראשית רבה, תחילת פרשת ס"ח) שהתבטא יעקב: "מה אני

מאבד תקותי מן בוראי? חס ושלום! אין אני מתיאש מבוראי. אלא עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ. אל יתן למוט רגלך. לא ינום ולא יישן שומר ישראל".

מפליא אותנו שיעקב קרא אז פסוקים אלו. הרי הם מספר תהלים?! אלא עוד אמרו חידוש יותר מזה: "לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל" (תהלים קכ"ד, א') על איזה "ישראל" מדובר כאן? זו לשונם: [יאמר נא] "ישראל סבא (יעקב אבינו). רבן שמעון בן גמליאל אומר כל ספר תהלים היה יעקב אומר" (בראשית רבה ע"ד, י"א).

הבה נעיין במה שאמר בהמשך דבריו: "לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם. אזי חיים בלעונו, בחרות אפם בנו וכו' ברוך השם שלא נתננו טרף לשיניהם. נפשנו כציפור נמלטה מפח יוקשים" וכו'. הרי מה שהיה נכון ליעקב במצוקתו הפרטית אז, נכון גם עבורנו בכל דור ודור. "והיא שעמדה לאבותינו, שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותנו" וכו'.

ואף על פי שיעקב היה מצויין במידת הבטחון, בכל זאת היו לו עליות וירידות. פעמים שהצליח לעמוד בנסיון ופעמים שלא הצליח. כמו שביטאו חז"ל: "יעקב נתן לו הקב"ה רמז (שיושיע לו) ולא חש [כלומר לא הבין הענין כל צרכו. כי ה' אמר] 'והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך" (בראשית כ"ח, ט"ו) והוא היה מפחד! (מכילתא, בשלח ה', ב').

ומדובר עת המפגש מול עשיו המאיים, בחזרת יעקב לארץ ישראל. ואמנם חז"ל לימדו זכות על פחד זה שהיה ירא "שמא יגרום החטא". ואף על פי כן, טוען רבנו יונה (על משלי ג', כ"ו) היה מוטל על יעקב להטיל יהבו על הקב"ה. היה לו לדעת שלמרות חטאיו, גדול הוא חסדו של ה' ועוד יציל אותו. ולכן על הפסוק "ויירא ויצר לו" (תחילת פרשת וישלח) פירשו התוספות ("דעת זקנים") שהיה יעקב מיצר על עצם היראה הזו שקיננה בליבו (עיין בראשית רבה ע"ו, א').

וכאשר בנו ביקשו ממנו למסור לידיהם את בנימין, כי שליט מצרים תבע מהם להביא אותו עמהם כשיחזרו למצרים, גנח יעקב: "למה הריעותם לי, להגיד לאיש העוד לכם אח?" (בראשית מ"ג, ו'). שפטו אותו חז"ל: "מעולם לא אמר יעקב דבר של בטלה אלא (כך) [כאן]. אמר הקב"ה: אני עוסק להמליך את בנו במצרים, והוא אומר 'למה הריעותם לי?' עד כאן לשונם. כלומר רק בפעם הזאת דיבר מלה שלא כהוגן, כי מהקב"ה לא יוצא רע. ושם ייחסו ליעקב פסוק זה "למה תאמר יעקב ותדבר ישראל: נסתרה דרכי מה?" (וכך מצאנו אצל משה רבנו שנענש על שאמר "למה הריעות לעם הזה" (שמות ה', כ"ב) עיין מדרש שמות רבה, ו').

כאשר חז"ל מציינים מכשול חד פעמי של גדול עולם, רצונם לומר כי בדרך כלל הוא היה ישר דרך, אלא היתה לו מעידה חד פעמית. כך מבאר רש"י (על מכות כד ע"א ד"ה אוטם אזנו). ודאי כי כל צרותיו של יעקב שימשו כור היתוך שמתוך כל לבטיו וייסוריו, התאמץ להטיל ביטחונו על הקב"ה. כי כאשר מפקפק אדם במידת טובו של ה' ומהסס להאמין בו, הוא נענש על כך. וזה מבואר בדברי חז"ל בעניין מראה הסולם.

כך לשונם: "אמר ר' ברכיה: מלמד שהראהו הקב"ה ליעקב אבינו שר של בבל עולה ויורד, שר מדי עולה ויורד, ושל יון עולה ויורד. ושל אדום עולה ויורד. אמר לו הקב"ה ליעקב: 'יעקב, למה אין אתה עולה?'. באותה שעה נתירא אבינו יעקב ואמר 'כשם שיש לאלו ירידה, כך אני יש לי ירידה' [ונמנע מלעלות]. אמר לו הקב"ה 'אם אתה עולה, אין לך ירידה!'. ולא האמין ולא עלה".

[וממשיך המדרש] "ר"ש היה דורש 'בכל זאת חטאו עוד ולא האמינו בנפלאותיו' (תהלים ע"ח, ל"ב). אמר לו הקב"ה, אילו עלית והאמנת לא היתה לך ירידה לעולם. אלא הואיל ולא האמנת, בניך משתעבדים בהללו ד' מלכיות בעוה"ז במסים ובארנוניות. א"ל יעקב: 'יכול לעולם?' אמר לו: 'אל תירא עבדי יעקב וכו' כי הנני מושיעך מרחוק, ואת זרעך מארץ שבים [ש' מנוקדת חירק, י' בקמץ] וכו'. ושב יעקב (מבבל) ושקט (ממדי) ושאנן (מיון) ואין מחריד (מאדום), כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הפיצותיך שמה, אך אותך לא אעשה כלה" (ירמיה ל', י). עד כאן לשון מדרש תנחומא (תחילת ויצא, ועיין שם "עץ יוסף" כיצד דרשו פסוק זה מתהלים להזכיר חטאו של יעקב).

מכאן באנו לבירור הבנת מצוות הבטחון. בזכות שבוטחים בה', נושעים מהצרות! אמנם ה"חזון איש" כתב שאין הבטחון כשלעצמו מועיל להביא לאדם ישועה ("אמונה ובטחון", תחילת מאמר ב'). אבל כבר בררנו ב"אוצרות המוסר" (חלק א' עמ' 325-326) הוכחות מהגמרא ומהראשונים שלא כדבריו. מהגמרא בברכות (ס ע"א) לומדים כי הלל שמע זעקה בעיר והיה בטוח שאין זו מתוך ביתו (מה שלא שייך לפי שיטת החזון איש) וממה שאמרו "משמועה רעה לא יירא", מה טעם? כי "נכון לבו בטוח בשם" (וראיה זו כתב הגר"א, בספר "אמרי נועם" על ברכות).

ויש להביא עוד ראייה לעקרון זה שהבטחון היא סגולה להביא לאותו בוטח את התוצאה שהוא מבקש, מהפסוקים "בטח בה' ועשה טוב שכן ארץ ורעה אמונה, והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך!" (תהלים ל"ז, ג'ד). כלומר תשיג מה שליבך מבקש. וגם ממדרש תנחומא הנ"ל שהבאנו יש תוספת ראייה. כי אילו היה יעקב בוטח ועולה בסולם, היה פועל ישועות שלא נצטרך אנו להיכנע תחת האומות. הבטחון הוא עצמו הגורם ישועה.

[ואמנם גם הבא ללמד לאחרים "היו לא תהיה" עת צרה, חייב להתנות תנאי בדבריו שהקב"ה הוא בעל הבית ואפשר שיש לו תוכנית אחרת להביא ישועה בצורה עקיפה ונסתרת מעינינו, ובאופן אחר ממה שציפינו. זה נדע רק אחר כך. אבל אף על פי כן, עצם הבטחון של "היו לא תהיה" היא מצוות ה' וחייבים בה תמיד, וגם היא בכל זאת פועלת טובות].

אנו עומדים עכשיו במתח וחרדה מול הופעת "מנהיגים כושלים" הנפגשים עם אויבינו ומוכנים למסור לידם מנחלת אבותינו, ארץ הקודש. אבל עלינו ללמוד ממאמרי חז"ל על התנהגותו של יעקב שאין לירא ולא לערוץ. כוח הבטחון הוא כוח

מפעיל. נחזור לאותם פרקי תהלים שיעקב קרא: "לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם". מה כתוב בפרק הסמוך? [וכך קשר בין הפרקים ר"מ אלשיך]. "שיר המעלות, הבוטחים בה', כהר ציון לא ימוט, לעולם ישב. ירושלים הרים סביב לה, וה' סביב לעמו מעתה ועד עולם". מפורש כאן כי מה שכר יש לאלו שהם בוטחים בה'? השכר הוא שישבו איתנים כצור מוצק. כמו שאי אפשר להזיז ממקומו את הר ציון, כן לא יזיז אותם. "היטיבה ה' לטובים, ולישרים בלבותם". כלומר לא רק שיש להם מעשים טובים, אבל בליבם הם ישרים כי הם הבוטחים בה'. ועל רשעי זמננו המבתרים את ארץ ישראל, "ואת ארצי חילקו" (יואל ד', ב); עליהם נאמר "והמטים עקלקלותם, יוליכם ה' את פועלי האון [יענישם ה' כראוי לפועלי און. ומה יהיה עם שאר העם?] שלום על ישראל!" (תהלים קכ"ה).

אנו תפילה שהקב"ה יציל את ישראל מכל רודפיו ומציקיו, כמו שהציל ליעקב אז. כך לשון הרב אברהם קוק: "הקב"ה שמר עד כה את היישוב מכף כל אויביו בין מישראל ובין מאומות העולם. ואנחנו רואים שמעשה שמים יש כאן בהשגחה נפלאה, בנסי נסים מסותרים במכסה הנהגה טבעית. ובוודאי כל מה שיתגלגל יהיה לטובה ולהצלחת היישוב הקדוש, ולהרמת קרן ישראל בארצנו הקדושה בעזרת ה'". (אגרות הראי"ה, חלק ב' עמ' קצ"ז)